

Kinderopvang: Kroniek van een aangekondigde crisis

Michel Vandenbroeck

*Hoofddocent Gezinspedagogiek, Vakgroep Sociaal Werk
en Sociale Pedagogiek, Universiteit Gent*

INLEIDING

Het is crisis in de kinderopvang. De veelbesproken kindratio is te hoog. Ook na de beloofde verlaging blijft zeven kinderen per volwassene veel te veel. Dan kan je onmogelijk je werk nog goed doen. Dus moet die ratio verder naar beneden. Maar daar is personeel voor nodig. Veel personeel. En dat is er niet. Bovendien zijn er minstens 7000 plaatsen te kort. Die moeten er dringend bijkomen. Maar daar is personeel voor nodig. En dat is er niet. Om dat personeel te vinden, is het noodzakelijk dat de werkomstandigheden aantrekkelijker worden. En dus onder meer dat die ratio verlaagt, maar ... tja, terug naar start (Vandenbroeck, 2022).

Hoe is het zo ver kunnen komen? Daarvoor moeten we ver terug in de tijd. Het heeft bijzonder lang geduurd voor we in België afgestapt zijn van de idee dat de kinderopvang een 'noodzakelijk kwaad' was. Pas midden de jaren 1970 begon men hier te investeren in de opvang van de jongste kinderen. En men was daar nog maar net mee begonnen of de 'oliecrisis' brak uit. Het gevolg daarvan was dat de overheid besliste om tien jaar lang – van 1979 tot 1989 – geen nieuwe kindplaatsen meer te creëren. Tegen midden de jaren '80 waren er al ellenlange wachtlijsten en die zijn nooit meer weggewerkt geraakt. Vanaf 1989 is Vlaanderen (want intussen was de kinderopvang een Vlaamse bevoegdheid geworden) opnieuw kindplaatsen gaan creëren. Maar sindsdien hebben de opeenvolgende regeringen steeds geprobeerd om zo veel mogelijk plaatsen te scheppen met zo weinig mogelijk middelen (Vandenbroeck, 2018).

1. EEN ZUINIG BELEID

De eerste fase van die uitbreidingen van de kinderopvang gebeurde onder Minister Rika Steyaert en Minister Jan Lenssens tussen de jaren 1989 en 1999. De uitbreiding gebeurde bijna uitsluitend door de gezinsopvang. Onthaalouders, die toen geen enkele sociale bescherming genoten, waren immers een heel stuk goedkoper dan kinderdagverblijven. Er werden bovendien geen kwalificaties gevraagd van die onthaalouders. Op één decennium tijd is het aantal kindplaatsen bij onthaalouders toegenomen van 15000 naar meer dan 50.000.¹ Het zijn die onthaalouders uit de jaren 90 die sinds een aantal jaren met pensioen gaan. In de laatste negen jaren is het aantal plaatsen in de gezinsopvang met gemiddeld 1000 per jaar afgenomen. Minister Lenssens versoepelde in die periode ook de personeelsnorm van de kinderdagverblijven, waardoor men er per kinderbegeleider iets meer kinderen kon bijhouden. Het was de eerste in een reeks versoepelingen van de ratio, die dus extra plaatsen creëerden zonder dat er extra budget nodig was.

¹ De cijfers in dit deel zijn allemaal afkomstig uit de jaarverslagen van Kind en Gezin / Opgroeien.

In de jaren 2000 startte een tweede grote uitbreidingsgolf, ditmaal in de paarse regering onder Minister-President Patrick DEWAELE en met Mieke VOGELS als bevoegde minister. Zij lanceerde een campagne met als slogan 'In de wieg gelegd voor kinderopvang'. Ze wilde mensen aanzetten om kleine kinderdagverblijven van maximaal achttien plaatsen op te richten op zelfstandige basis. Men noemde ze aanvankelijk 'particuliere opvanginstellingen' en later 'minicrèches'. Er werden geen opleidingsvereisten gesteld, er was geen selectie en slechts een zeer beperkte subsidie. Een hart voor kinderen volstond. De minicrèches leefden van de ouderbijdrage die ze vrij mochten bepalen, in tegenstelling tot de 'erkende en gesubsidieerde kinderdagverblijven', waar ouders een door de overheid bepaalde bijdrage volgens inkomen betaalden. Vanuit verschillende hoeken kwam er protest tegen dit beleid. Het Vlaams Welzijnsverbond voerde in 2002 een campagne met als titel 'Kijk mama, zonder centjes' (Vlaams Welzijnsverbond, 2002) en experts zoals Remi BAEKELMANS (professor aan de Gentse en de Brusselse universiteiten), Frieda FIERS (diensthoofd van de VUB-kinderdagverblijven) en zowat alle koepels schreven een vlammend opiniestuk in *De Standaard* waarin ze het gebrek aan kwaliteitsvoorwaarden hekelden (Baekelmans et al., 2001). Ook voorheen hadden experts al gewaarschuwd dat het gebrek aan degelijke professionalisering van het personeel in de kinderopvang vroeg of laat tot ongelukken zou leiden, waarop de voorganger van minister VOGELS, Luc MARTENS laconiek antwoordde: "moet ik dan mijn moeder met terugwerkende kracht ontslaan?". De campagne van de minicrèches was een succes. Op goed tien jaar tijd werden meer dan 1000 minicrèches opgericht en tegen 2010 zorgden ze samen al voor zo'n 25.000 kinderen. Kortom, terwijl bij Kind en Gezin in die periode voor het eerst pedagogen in het middenkader werden aangeworven en men steeds meer doordrongen geraakte van de idee dat kinderopvang veel meer is dan het bewaren van kinderen, bleef het beleid er vooral één van plaatsen creëren, zonder veel te investeren in de randvoorwaarden voor die pedagogische kwaliteit.

Over naar 2013. Er zijn nog steeds ellenlange wachtlijsten, zodat ouders een opvangplek zoeken van zodra hun predictor van kleur verandert of zelfs nog voor het kind geconcipieerd wordt. En we hebben een systeem met twee snelheden, waarbij de ene kindplaats subsidies ontvangt en een opleiding van het personeel vereist en de andere niet. De bevoegde minister Jo VANDEURZEN wil dit stroomlijnen en dat is ook het uitgangspunt van het decreet dat in 2014 in voege treedt. Daar ligt de oorsprong van de invoering van het vergunningensysteem en het getrapte subsidiesysteem dat we vandaag kennen. Tegelijk stelt het decreet een nieuwe subsidieberekening voor. Die bestaat vanaf nu in grote mate uit prestatiefinanciering (een bedrag per dag per kind) en minder uit forfaitaire bedragen. En ze wordt berekend op de fameuze acht kinderen voor de eerste begeleider en negen voor de tweede. De overheid argumenteert dat ze niet de bedoeling heeft om te zeggen dat er steeds zo veel (te veel) kinderen per volwassene moeten zijn, maar dat dit enkel een subsidienorm is, geen aanwezigheidsnorm. Maar uiteraard – onder druk van de prestatiefinanciering en de wachtlijsten – conformeren heel wat organisatoren zich naar die subsidienorm en vullen ze alle plaatsjes op tot ze aan die maximale ratio komen. In de oorspronkelijke minicrèches (nu Trap 0 en 1²) die moeten rond-

² Trap 0 betekent dat ze enkel een beperkte basissubsidie krijgen, Trap 1 krijgt iets meer, maar beiden leven van de vaste ouderbijdragen die ze zelf bepalen. Dit in tegenstelling tot Trap 2 waar de ouderbijdragen gemoduleerd zijn volgens het inkomen en door de overheid bepaald worden.

komen met de ouderbijdragen, is het begrijpelijk dat ook zij naar die maximale bezetting wensen te gaan. Tegelijk blijken die minicrèches ook niet zo'n duurzaam model te zijn geweest. Sinds het decreet van 2014 zijn er daar al meerdere duizenden plaatsen verloren gegaan.

De rest van het verhaal is gekend. In februari 2022 sterft een baby als gevolg van het *shaken baby syndrome* in het Sloeberhuisje. Het nieuws slaat in als een bom, hoewel in december van 2020 onderzoeksjournalist Jeroen BOSSAERT in *Het Laatste Nieuws* al herhaaldelijk gemeld had dat er problemen waren met de handhaving en experts in meerdere media ook daarvoor al hadden betoogd dat de basisvoorwaarden voor de pedagogische kwaliteit niet overal vervuld zijn.

2. BETEKENISVOLLE INTERACTIES

Wat zijn dan die basisvoorwaarden en wat maakt dat die niet vervuld zijn? En wat is dat dan precies, die pedagogische kwaliteit? Kwaliteit is een gecontesteerd begrip, omdat wat we goed vinden, heel wat minder objectief is dan het doorgaans voorgesteld wordt (Dahlberg et al., 1999). Het hangt immers af van wat we vinden dat kinderopvang is, waar het voor dient. Gaat het om een plek die kinderen bijhoudt omdat ouders werken? Dan zijn vooral de toegankelijkheid, de flexibiliteit en de prijs belangrijk. Vindt men dat het een voorbereiding moet zijn op de kleuterschool, dan komen weer andere aspecten naar voor. Of vindt men dat het een verplichting moet zijn voor ouders waarvan we denken dat die niet zelf voor hun kinderen kunnen zorgen? Of een verplicht onderdeel van een inburgeringstraject? Als we de kwaliteit vanuit het standpunt van het kind beschouwen, en we wensen dat de kinderopvang een plek is waar kinderen zich goed, emotioneel veilig voelen, waar ze in hun ontplooiing uitgedaagd worden, waar ze al hun talenten kunnen exploreren en waar hun behoeften correct ingeschat worden en er ook correct naar gehandeld wordt, dan is het relatief duidelijk wat kwaliteit is. Er is dan in elk geval onder deskundigen een bijzonder grote consensus om te zeggen dat de essentie van die kwaliteit gaat om de betekenisvolle interacties (OECD., 2006). Het gaat om de manier waarop de volwassene met de kinderen omgaat en ook hoe die volwassene beïnvloedt hoe de kinderen met elkaar omgaan. Wat dat concreet betekent, daar gebruiken verschillende onderzoekers andere benamingen voor. Maar er is een grote consensus dat dit gaat over twee onderscheiden domeinen: de emotionele ondersteuning (de manier waarop de volwassene de noden van het kind opmerkt, er correct op inspeelt, een veilig milieu creëert en nabij is) en de educatieve ondersteuning (de mate waarin de volwassene de exploratie faciliteert, de taalontwikkeling ondersteunt en gepaste feedback geeft bijvoorbeeld). En dat dit geldt voor zowel de groeps- als de gezinsopvang (Vandenbroeck et al., 2021). Dat is wat men de "proceskwaliteit" noemt. Het is precies die proceskwaliteit die ook centraal stond in de eerste grote meting van de pedagogische kwaliteit van de Vlaamse kinderopvang: de MeMoQ nulmeting. In 2015-2016 werden nauwgezette observaties gedaan in 400 locaties in Vlaanderen om onder meer de emotionele en de educatieve ondersteuning in kaart te brengen (Vandenbroeck et al., 2016).

Om de proceskwaliteit te kunnen realiseren, zijn een heleboel randvoorwaarden nodig: de *structurele kwaliteit*. Het zijn zaken die niet noodzakelijk elk op zich maar

zeker ook allemaal samen een belangrijke invloed hebben op die betekenisvolle interacties (Slot et al., 2016). Het *European Quality Framework*, dat door de Europese Commissie is goedgekeurd geeft – op basis van heel wat wetenschappelijke literatuur – een erg helder overzicht van de vijf grote domeinen waarop die structurele kwaliteit zich manifesteert: de toegankelijkheid; het personeel; het curriculum (hoe men zorg en leren integreert, hoe men het kind holistisch benadert, hoe men ouders betreft); de monitoring (het kwaliteitstoezicht) en de governance (subsidiesystemen, beleid over vergunningen, enz.) (European Commission, 2014). De vijf gebieden zijn omgezet in kwaliteitsindicatoren en niet toevallig is het personeel (*workforce*) ook het domein met de meeste indicatoren (European Commission, 2018). Kinderopvang is mensenwerk en je kan nu eenmaal niet goed voor kinderen zorgen als je niet goed zorgt voor degenen die dat werk doen. De *workforce*-indicatoren gaan over het aantal personeelsleden (of anders gezegd het aantal kinderen per begeleider of de ratio), hun kwalificaties, hun mogelijkheden tot bijscholing en supervisie, en dus ook over het recht op kindvrije uren. En laat dat nu net allemaal zaken zijn waar we het in Vlaanderen niet zo bijster goed doen.

3. EEN COMPETENT SYSTEEM

Laten we beginnen met het begin: het aantal kinderbegeleiders. Het is wellicht het aspect van de structurele kwaliteit dat tot nog toe het meeste aan bod is gekomen in de publieke discussie. Negen is te veel. Negen kinderen per volwassene, dan lukt het niet meer om signalen van het kind op te pikken en gepast te reageren, laat staan dat we dan nog eens verwachten dat elk kind uitgedaagd wordt in zijn of haar ontwikkeling. Die norm is nu door de Vlaamse Regering verlaagd, maar nog steeds erg hoog in vergelijking met de ons omringende landen. Dat was ook een vaststelling in de MeMoQ nulmeting: naarmate groepen groter worden en er meer kinderen per volwassene zijn, daalt de proceskwaliteit. Die daling zien we sneller optreden bij gezinsopvang, wat ook begrijpelijk is, omdat onthaalouders hun pedagogische opdracht ten aanzien van de kinderen moeten combineren met heel wat andere huishoudelijke taken. Het is intussen genoegzaam bekend: er zijn weinig of geen landen in Europa met een dergelijk hoge ratio.

Het tweede aspect is het kwalificatieniveau. De kinderbegeleiders in Vlaanderen hebben doorgaans een kwalificatie van het zevende jaar beroepsonderwijs. Dat komt overeen met het niveau 4 van de Europese kwalificatiestructuur (secundair onderwijs). Dat is niet zo uitzonderlijk. Maar wat wel uitzonderlijk is, is dat in Vlaanderen zowat alle personeelsleden niveau 4 hebben en er bij de kinderen niemand staat die een hogere kwalificatie heeft. In de meeste Europese landen vind je gemengde teams van niveau 4 en 5 (graduaat) of van 4, 5 en 6 (bachelor) gecombineerd (European Commission DG Employment Social Affairs & Inclusion, 2020). De MeMoQ nulmeting toonde dat het niveau van de educatieve ondersteuning in Vlaanderen gemiddeld onvoldoende hoog is. Dat heeft vooral te maken met het gegeven dat het voor de kinderbegeleiders moeilijk is om te zien wat een pedagogische invulling van hun rol kan zijn tijdens momenten die ze als zorgmomenten percipiëren (denk bijvoorbeeld aan het verluieren, de maaltijd of het vieruurtje). Een onderzoek naar de nodige competenties voor de kinderopvang in opdracht van de

Europese Commissie (Urban et al., 2011) leert dat het net dat reflexieve vermogen is dat gerelateerd is aan een hogere kwalificatie en bijkomende vorming. En daar wringt het schoentje: in Vlaanderen staan naast de kinderbegeleiders van niveau 4 weinig beter gekwalificeerde kinderbegeleiders op de werkvloer. Bovendien hebben kinderbegeleiders geen recht op kindvrije uren om samen met collega's hun werk te documenteren, te reflecteren en na te denken over de pedagogische aanpak. Een grondig overzicht van de literatuur terzake (Peleman, 2018) leert dat korte bijscholingen, zoals een dagcursus, weinig impact hebben op de praktijk. Bijscholingen maken pas echt een verschil wanneer het om een volgehouden inspanning gaat en wanneer de veranderingsprocessen het werk zijn van de kinderbegeleiders zelf, daarin ondersteund door regelmatige intervisie en supervisie. Dat is wat men een competent systeem noemt: het gaat om de individuele competenties van de kinderbegeleiders, maar die komen pas tot ontplooiing in een competente organisatie die competent bestuurd wordt.

De kwaliteit en de kwantiteit van het personeel staan niet los van elkaar. Integendeel. In zowat elk Europees land is er een tekort aan personeel in de kinderopvang (OECD, 2006), maar niet in elk land is dat tekort even groot. Het is verleidelijk om de lat voor het personeel lager te leggen om zo de instroom te vergroten. Wanneer kinderdagverblijven moeten sluiten, omdat men het personeel niet vindt, lijkt het voor de hand te liggen om dan maar niet of minder gekwalificeerd personeel aan te werven. Het is dan ook niet verwonderlijk dat we in Vlaanderen geregeld voorstellen zien opduiken over zij-instromers, flexi-jobs of andere maatregelen om de kinderopvang van personeel te voorzien. Het valt evenwel te verwachten dat dergelijke maatregelen weliswaar een klein beetje soelaas op de korte termijn kunnen bieden, maar op de langere termijn het probleem alleen maar groter maken. Immers een belangrijke reden waarom er een personeelstekort is, is precies het lagere aanzien van het beroep. Door de eisen te verminderen, vermindert men onvermijdelijk ook dat aanzien. Een onderzoek van masterstudenten bij 130 afstuderende kinderbegeleiders toont dat maar liefst twee derden onder hen niet in de kinderopvang wenste te werken (De Cort, 2022). De redenen zijn de hoge werkdruk (negen is te veel) maar vooral ook het verlangen om verder te studeren. Wie vandaag op niveau 4 een loopbaan in de kinderopvang start, heeft bijzonder weinig kansen om bij te leren en naar een ander niveau over te gaan. Er is immers geen niveau 5 voor de kinderopvang. Die vlakke loopbaan schrikt heel wat jonge mensen af. Bij de centra voor volwassenvorming gaat het om mensen die eerder een andere loopbaan hadden en nu bewust kiezen voor een job in de kinderopvang. Dat zijn dus erg gemotiveerde studenten. Maar ook daar zien we dat er velen afhaken na hun eerste stage-ervaringen, omdat ze door de hoge ratio denken niet het werk te zullen kunnen doen waar ze voor kozen (Belet, 2022). Dat het ook anders kan, toont Denemarken. Om aan het tekort aan personeel tegemoet te komen, besliste de Deense overheid in 2021 om de ratio net te verlagen (naar 1 op 3 kinderen voor de baby's en 1 op 6 voor de peuters) en om het aandeel hoger geschoolde medewerkers net te verhogen door de lager geschoolde medewerkers de kans te geven hun werk te combineren met een opleiding tot bachelor (Børne- og Undervisningsministeriet, 2021).

4. OVER ROTTE APPELS EN ZIEKE BOOMGAARDEN

Anderhalf jaar geleden is een baby gestorven. Het was niet het eerste drama. De artikelenreeks in *Het Laatste Nieuws* maakte twee jaar eerder al duidelijk dat er een aantal dingen fundamenteel fout zaten in de Vlaamse kinderopvang. En ook daarvoor waren er al drama's geweest, alleen kregen die minder aandacht. Ook na het drama van het Sloeberhuisje zijn er nog meerdere mistoestanden aan het licht gekomen en zijn er voorzieningen voor kinderopvang gesloten voor ernstige vergrijpen ten aanzien van de kinderen. Soms noemt men hen de rotte appels. Het is belangrijk om die rotte appels te zien als de kanaries in de koolmijn: het zijn symptomen die ons moeten doen bezinnen over wat er fout is in het systeem. Waar gaat het mis en hoe komt het dat dergelijke uitwassen mogelijk zijn. En dan valt het op dat verreweg de meeste van die mistoestanden voorkomen in kleine voorzieningen, waar men geïsoleerd werkt, waar amper of niet gekwalificeerde medewerkers alleen of met twee staan: een moeder en dochter, een vrouw en haar vader, ... WRINGLEY en DREBY deden onderzoek naar overlijdens die geen ongeluk waren in de kinderopvang in de Verenigde Staten (Wringley & Dreby, 2005). Uiteraard kunnen resultaten van onderzoek uit de VS nooit zomaar getransponeerd worden naar Vlaanderen. Daarvoor zijn onze systemen te verschillend. Maar twee zaken vallen toch op. Ten eerste dat het aantal verdachte overlijdens erg laag is. De kinderopvang blijft per slot van rekening een veilige plaats. Het tweede dat opvalt is dat verdachte overlijdens vooral voorkomen waar mensen alleen werken, laag gekwalificeerd zijn en veel kinderen onder hun hoede hebben. Of wanneer mensen met twee werken, maar de relatie tussen die mensen van dien aard is dat er weinig of geen controle mogelijk is. Dat is een gevaarlijke cocktail. En dat lijkt ook het geval te zijn, wanneer we de kleinere en grotere mistoestanden van de afgelopen jaren in Vlaanderen in kaart brengen. Het zijn mistoestanden die ons moeten wijzen op weeffouten in het systeem van de kinderopvang: op problemen van de boomgaard, eerder dan enkel de rotte appel. Natuurlijk is het niet zo dat het per definitie fout gaat wanneer een ongekwalificeerde medewerker voor acht kinderen zorgt. En natuurlijk is het evenmin zo dat er niets mis kan gaan als iedereen gekwalificeerd is en gemiddeld voor vijf kinderen zorgt. En natuurlijk is het ook zo (en dat moeten we blijven zeggen en schrijven) dat het overgrote deel van de kinderopvang in Vlaanderen uitstekend werk verricht. Maar het is wel moeilijk aanvaardbaar (en al helemaal niet vanuit een standpunt van kinderrechten) dat we de combinatie van geen kwalificatie, hoge kindratio en geen supervisie als systeem mogelijk maken.

5. 'T IS NOG AL NIE NAAR DE WUPPE

Sinds de dramatische gebeurtenissen in Het Sloeberhuisje is er veel gebeurd. Een minister en een topambtenaar namen ontslag, er werden vele parlementaire zittingen aan de kinderopvang besteed en er werden nog meer acties gevoerd. Kinderbegeleiders gingen in staking, er werd een wilde crèche georganiseerd in de inkomhal van het bevoegde ministerie, weken en weken na elkaar namen ouders met jonge kinderen plaats op de publiekstribune van het parlement om de aandacht op de problemen te vestigen en ook de vakbonden en de vrouwenorganisaties lieten van zich horen. Kortom, langzaam aan (toegegeven: erg langzaam aan) ontstond enige *sense or urgency* en beginnen we tekenen van structurele verandering te zien.

De minister heeft een werkgroep opgericht waarin organisatoren, vakbonden en experts samen een plan uitwerken voor de kinderopvang van de toekomst. Die ‘Toekomstgroep’ werkte al een eerste concept uit voor alvast één van de grootste knelpunten: het personeelsbestand. In een tweede fase werkt die groep ook een becijferd plan uit om de toegankelijkheid te verbeteren, ook voor kansengroepen.

Intussen is een andere groep belanghebbenden een dossier aan het opmaken om voor de kinderopvang een belangrijk hiaat in te vullen: een opleiding op graduaat-niveau (HBO5).

En begin juli heeft een onderzoeksgroep een benchmark studie opgeleverd over de kindratio. Met al dit werk is het bijzonder duidelijk wat de systemische problemen zijn. Een terugblik leert dat die het gevolg zijn van opeenvolgende beleidsbeslissingen die teruggaan tot de jaren 1970. Dat wis je niet op een jaar of twee uit. Maar het werk dat tot nu gebeurd is, geeft duidelijk aan wat de marsrichting moet zijn. Het geeft ook duidelijk aan dat het herstellen van de systeemfouten en het bouwen van een stevige kinderopvang heel wat zal kosten. Maar goedkope kinderopvang bestaat nu eenmaal niet. Er is altijd iemand die de prijs betaalt. Ofwel zijn het de kinderen, omdat de kwaliteit niet naar behoren is. Ofwel zijn het de ouders omdat de kinderopvang niet toegankelijk of niet betaalbaar is. Ofwel zijn het de kinderbegeleiders omdat de werkomstandigheden niet oké zijn. Vaak zijn het ze alle drie. De vraag is intussen al lang niet meer of we het ons kunnen veroorloven om die investeringen te doen. Het is intussen duidelijk dat we ons niet meer kunnen veroorloven om ze niet te doen.

REFERENTIES

- Baekelmans, R., Fiers, F., Berquin, D., Ongenaert, L., Vandenbroucke, J., Maes, L., Bruggeman, K. & Lobijn, A. (4 mei 2001). *Opvangouder gezocht! Kwalificatie hoeft niet?* Geraadpleegd op 1 augustus 2023 op https://www.standaard.be/cnt/dss04052001_003.
- Belet, P. (2022). *De motieven van cursisten in de opleiding tot kinderbegeleider in het volwassenonderwijs*. Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in het Sociaal Werk, Vakgroep Sociaal Werk en Sociale Pedagogiek, UGent.
- Børne- og Undervisningsministeriet. (28 december 2021). *Lov om ændring af dagtilbudshoven*. Geraadpleegd op 1 augustus 2023 op <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/2021/2594>
- Dahlberg, G., Moss, P., & Pence, A. (1999). *Beyond quality in early childhood education*. Falmer.
- De Cort, L. (2022). *Professionalisering van de kinderopvang: de motivatie en verwachtingen ten aanzien van het beroep kinderbegeleider van studenten 7de jaar kinderzorg*. Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in het Sociaal Werk, Vakgroep Sociaal Werk en Sociale Pedagogiek, UGent.
- European Commission. (2018). *Monitoring the Quality of Early Childhood Education and Care – Complementing the 2014 ECEC Quality Framework proposal with indicators. Recommendations from ECEC experts*. European Commission. Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture.
- European Commission. (2014). *Proposal for key principles of a Quality Framework for Early Childhood Education and Care (ECEC). Report of the Working Group on Early Childhood Education and Care under the auspices of the European Commission*. European Commission.

- European Commission DG Employment Social Affairs & Inclusion. (2020). *Feasibility study for a child guarantee: final report*: Publications Office.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2022). *Early childhood education and care workforce development. A foundation for process quality*. OECD.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2006). *Starting Strong II. Early Childhood Education and Care*. OECD.
- Peleman, B., Lazzari, A., Budginaite, I., Siarova, H., Hauari, H., Peeters, J., & Cameron, C. (2018). Continuous professional development and ECEC quality: Findings from a European systematic literature review. *European Journal of Education*, 53(1), 9-22.
- Slot, P., Lerkkanen, M.-K., & Leseman, P. (2016). *The relations between structural quality and process quality in European early childhood education and care provisions: Secondary analyses of large-scale studies in five countries*. Utrecht University – CARE project.
- Urban, M., Vandenbroeck, M., Lazzari, A., Peeters, J., & Van Laere, K. (2011). *Competence requirements for early childhood education and care*. UEL – UGent.
- Vandenbroeck, M. (2022). *#Negen is te veel*. Borgerhoff & Lamberigts
- Vandenbroeck, M., Hulpia, H., & Slot, P. (2021). Quality in family child care providers: A study of variations in process quality *European Early Childhood Education Research Journal*, 29(2), 261-277.
- Vandenbroeck, M. (2018). *De staat van het kind. Het kind van de staat. Naar een pedagogie van de voorschoolse voorzieningen*. Gompel & Svacina.
- Vandenbroeck, M., Laevers, F., Hulpia, H., Daems, M., Declercq, B., Janssen, J., & Van Cleyenbreugel, C. (2016). *MeMoQ Deelrapport 14. Samenvatting van de nulmeting*. Kind en Gezin – UGent – KU Leuven.
- Vlaams Welzijnsverbond (24 oktober 2002). *Persnota: promotiecampagne “kijk mama, zonder centen”*. Geraadpleegd op 1 augustus 2023 op <https://www.vlaamswelzijnsverbond.be/nieuws/persnota-promotiecampagne-kijk-mama-zonder-centen>.
- Wringley, J., & Dreby, J. (2005). Fatalities and the Organization of Child Care in the United States, 1985-2003. *American Sociological Review*, 70, 727-757.